

Коскена икона на Св. Димитриј од Скопско Кале

UDK 904:75.046(497.711)

Национален конзерваторски центар – Скопје
smivanovska@yahoo.com

Апстракт: На археолошкиот локалитет Скопско Кале, во големите археолошки истражувања во 2009 година, во централниот дел на Тврдината, се откри објект со правоаголна основа. Во средишниот дел на источниот ѕид на градбата од внатрешната страна се наоѓа мала вовлечена ниша. Таа затвора мала апсида во која се откри мала коскена икона со релјефна претстава на стоечка фигура на св. Димитриј, по којашто и објектот го доби својот работен наслов - Кука на св. Димитриј.

Клучни зборови: коскена икона, св. Димитриј, Скопско Кале

Во 2009 година на археолошкиот локалитет Скопско Кале спроведени се обемни археолошки истражувања во чии рамки, во секторот кој се наоѓа во централниот дел од локалитетот, се откри објект чиј работен наслов е „Кука на Св. Димитриј“¹. Градбата е ориентирана И-З, со влез на јужната страна, широк 1,85 м, со праг од камен блок од травертин, со димензии 0,78 x 0,49 м. Градбата е сидана од непропорционална комбинација од кршен камен и тула, спонтано редени и врзани со кал. Во средишниот дел на источниот ѕид на градбата, од внатрешната страна се наоѓа мала вовлечена ниша. Таа затвора мала апсида. Тука е откриена мала коскена икона на која е претставена стоечка фигура на св. Димитриј.

Според откриениот движен материјал, градбата може да се датира во XIII век. Што се однесува до намената на градбата, се претпоставува нејзиниот јавен карактер поради фактот дека таа, со влезот на јужната страна, излегувала директно на една од идентификуваните градски комуникации (која работно се нарекува Via XXVII). Работилничкиот карактер е извесен со откривањето на наодите во неа, на ниво на подот. Сепак, останува неизвесна намената на нишата, која со својата позиција на источниот дел од градбата, како и полукружниот облик кој наликува на мала апсида, посочува на сакрален елемент, кој вообичаено не се среќава во профаните градби. Но, со потврдениот профан карактер на градбата

¹ Ивановска Велкоска С., Средновековна, 109-111

како работилница за производство на метални предмети, нишата можеме да ја идентификуваме како „куќен олтар“. Оттука, откривањето на малата коскена икона со релјефна претстава на стоечка фигура на св. Димитриј беше изненадување во однос на констатираната намена на објектот каде се откри иконата. Сепак, ексклузивноста на самиот наод наведе на бројни анализи, не само на типологијата на предметот туку и на иконографските карактеристики на претставената фигура.

Иконата е изработена од коска на домашно животно². Има правоаголна форма, со димензии: висина 4 см, ширина 1,9 см и дебелина 0,4 см. На предната страна, во длабок испакнат релјеф, е претставена стоечка фигура со раце поставени во оранс-став. Светецот е облечен во достоинственичка, свечена одежда, декорирана на бордурите на ракавите и долните делови од наметката. Обуен е во благороднички обувки. На ликот се отсликуваат карактеристики на младо момче со уредена и собрана кадрава коса, околу која е нагласен ореол. Рацете се прикажани со линии. Во горниот лев агол на иконата впишани се инсигниите на св. Димитриј со грчко писмо: "ΘΔΥΝΤΡΗΟΣ". Иконата има две мали перфорации: едната е пробиена во горниот десен агол, додека втората е централниот долен дел, меѓу нозете на светителот. На задната страна иконката е мазно обработена, без дополнителни декорации.

Според сите елементи, и без да се прочитаат инсигниите на иконата кои јасно го посочуваат името на св. Димитриј, може лесно овој лик и стоечка оранс-фигура да му се препише на некој друг светец. Според младоликоста и кадравата, собрана коса тука би се претпоставил ликот на св. Пантелејмон или ,евентуално, со младиот св. Јован Богослов; а според одеждата би се помислило на некој архиепископ или локален властелин. Ваквата нетипична еклектика на декоративни и типолошки елементи ја чини оваа иконка единствена.

² Благодарност до Анета Ивковска, археозоолог која изврши анализа и идентификација на коската

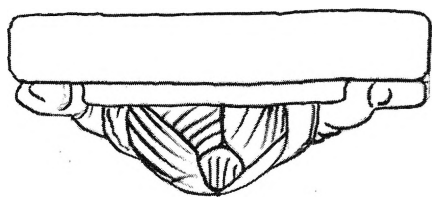

Во однос на типологијата на овој предмет, неизбежно се истакнува неговата реткост не само по неговите димензии туку и по материјалот од кој е изработен. Традиционално, малите икони, кои се популарни како „цепни иконки“, биле драга сопственост на носителот, но поради нивната ексклузивност се доста редок наод. Материјалот од кој е изработена иконката е, исто така, специфично ексклузивен бидејќи за тоа е избрана коска од домашно животно. Низ стручната литература не се бележат икони изработени на коска од домашно животно. Можат да се сретнат ретки примероци на релјефи на слонова коска со претстава на свет воин, но вакви примероци, сепак, ретко се бележат и во музеите на неколку светски метрополи, како што се Лондон, Виена и Милано³.

Што се однесува до иконографските карактеристики на претставата, мора да се нагласи дека претставувањето на св. Димитриј во ваков став е исклучок од византиските канони каде тој најчесто е прикажан во воена опрема, односно облечен како војсководец или цар во римска војска⁴. Така, оваа негова претстава

³ Марковиќ М., О иконографији, 571

⁴ Светите војни, облечени како римски војсководители, се облечени во кратка туника, панцир, наметка и опасач, понекогаш наоружани со копје, меч и штит, на нозете носат високи чизми што се единствениот елемент превземени од некогашната византиска војска

влече корени од најстарите прикази на светите војни кои биле прикажувани во оранс-став⁵. Во периодот пред иконоклазмата преовладува т.н. конзулски тип на св. Димитриј, облечен во туника и свечен плашт, на што му претходи еден тип на св. Димитриј во оранс-став, но со едноставна туника⁶. На мозаикот од црквата Св. Димитриј во Солун (V – VI век) светецот е прикажан, исто така, во оранс-став⁷. Во Ермитраж се чува триптих од слонова коска со цариградско потекло, на кој се прикажани св. Ѓорѓи, св. Евстатиј⁸, св. Теодор Тирон, св. Теодор Стратилата, св. Димитриј, св. Меркуриј и св. Прокопиј⁹. Триптихот е датиран во раниот IX век.

Според балканската иконографска класификација, св. Димитриј се претставува по две традиции: солунска (како војник со војнички атрибути) и сирмиумски (како великодостоинственик). Обата града го зеле св. Димитриј како свој патрон и заштитник, а Сирмиум (Сремска Митровица) од 1388 година дури бил наречен и *Civitas Demetrii*.¹⁰

Почитувањето на светите војни е, всушност, механичко пренесување на античките традиции во византиското царство, како наследник на дел од Римската Империја. Во тоа голем удел имала и црквата, која давала идеолошка смисла на претставите на светците, особено во периодот на масовното ширење на христијанството во Царството. И оттаму, овој тренд продолжил да се шири и во неовизантиските територии, како и во вековите подоцна.

Иконографијата на светите војни се појавува во уметноста на раниот среден век. Таа се поклопува со периодот на бурни битки и војни на Византија со нејзините најопасни непријатели Персија и обединетите Арабјани поведени од исламот, и тоа токму во периодот на VI – VII век. Во тој период светите војници најчесто биле претставувани во полна воена опрема¹¹. Култовите најмногу се

⁵ Марковић М., О иконографији, 569

⁶ Lemerl P., Note, 1-10

⁷ Марковић М., О иконографији, 570

⁸ Само тој не е облечен во војничка одежа

⁹ Марковић М., О иконографији, 591 и се повикува на Bank A., *Byzantine Art in the Collection of Soviet Museums, New York/Leningrad 1978*, 294, sl. 124, 126

¹⁰ Leksikon, 203-204

¹¹ Grotowski P. L., *Arms and Armour*, 311

засилуваат по 843 година, со масовните освојувања на Арабјаните на многу византиски територии. Освен повлекувањето на реликвиите на светителите во Цариград од други места, каде им претела опасност од наездите на исламските војски, се подигале и нови цркви и манастири на безбедните територии, каде патрони биле светите војни. Големи поклоници на светите војни биле и самите императори. Така на пример, Лав VI, освен што подигнал црква на св. Димитриј во склоп на царската палата, исто така му пишувал големи пофалби на светецот¹².

Средновековните хагиографи ги опишуваат чудесните учества на светите војни во војните и битките на страна на христијаните, како што античките поети ги опишувале појавувањата на богот Марс како војник кој се борел од страната на Римјаните. Затоа, средновековните војници во бој носеле слика на свет војин. Со присуството на слика на свет војин во битките се очекувало светецот да ја „обезбеди“ победата во таа војна. Во мирно време, претставата на свет војин е реминисценција или желба за спас од немирни времиња, воени напади, упади и слично.

Во Византија, само македонската династија се издвојува со занемарување на светите војни, иако тие потекнуваат од силно војничко племство. Така, од Василиј I па сè до Теодора, на нивните монети нема претстави на свети војни. Но, во времето на Комнените, почитувањето на светите војни станува државен култ¹³. Затоа, на монетите обавезно се претставувани, а најчести се св. Ѓорѓи и св. Димитриј, облечени во војничка гардероба.

И западниот свет бил под влијание на Византија во однос на почитувањето на светите војни. Имено, на 28. јуни 1098 година крстоносците ги победуваат исламските сили. Успехот им е препишан на светите војни св. Димитриј, св. Ѓорѓи и св. Меркуриј, па во нивна чест бил обновен еден срушен храм во Лид и ним им бил посветен¹⁴.

Како еден од најчестите ликови на свети војни, кои се почитуваат и претставуваат е св. Димитриј. Тој, според едни, бил припадник на угледно

¹² Марковић М., О иконографији, 585

¹³ *ibid*, 588

¹⁴ *ibid*, 587

семејство, кој прво служел како ехсертор¹⁵, а потоа како антипат и конзул¹⁶. Уште не е познато како од тука дошол до својата „светост“. За време на Комнените, тој бил почитуван како династички патрон, па оттаму станал државен култ. Според Ана Комнена, ноќта пред големата битка на Византија против Норманите во 1082 година, на Алексеј I Комнен на сон му се јавил св. Димитриј, претскажувајќи му ја победата¹⁷. Така, освен на државното знаме носено при таа војна, императорот повторно го вовел претставувањето на ликот на св. Димитриј, овојпат и на своите монети.

Според други¹⁸, св. Димитриј е сирмиумски ѓакон, кој бил погубен во 304 година, бидејќи тајно чувал свети книги. Бил погубен надвор од сидовите на Сирмиум, каде што подоцна му била подигната гробишна базилика. Подоцна, неговите реликвии биле пренесени во Солун.

Во недостаток на реликвии од светецот Димитриј, наместо неговите останки, императорот Мануил I земал икона на св. Димитриј од Солун и ја пренел во Цариград, во 1149 година. Не многу подоцна, откако била изложена во манастирот на Пантократорот, иконата станала чудотворна, па од неа почнало да тече свето и лековито миро¹⁹.

Уште поголема популарност Св. Димитриј доживеал во време на норманските освојувања на Солун во 1185 година, како и за време на бугарските освојувања на Балканот. И меѓу словенските народи, Св. Димитриј добил на популарност, но не како свет воин туку како светец – чудотворец. Во периодот од XII-XIII век се јавуваат мали ампули – евлогии кои биле полнети со светото миро на Св. Димитриј, кое течело од чудотворната икона²⁰.

Следејќи ја обожуваноста на Св. Димитриј во скопскиот регион во средновековниот период, таа многу назадува во однос на почитување на заштитниците на градот, Богородица Троерачица пред сè и светиот воин Св. Ѓеорѓи, на кој му бил изграден и неколкупати велелепно обновуван голем манастирски комплекс, познат како Св. Георги Горг. Поради тоа и изненадува фактот на откривање на икона со претства на Св. Димитриј на централниот скопски локалитет. Тоа наведува и на размислувањата дека овој ексклузивен предмет може и да не е со потекло од нашите простори, да е увезен односно да е ексклузивен импорт кој аналогии не може да пронајде како во скопскиот регион, така и на територија на Македонија.

¹⁵ Ехсертор е воен чиновник, кој ги бележи инструкциите на војсководците и ги редиговал за пренесување на рупите.

¹⁶ Марковић М., О иконографији, 580

¹⁷ Grotowski P. L., Arms and Armour, 115

¹⁸ Leksikon, 203

¹⁹ Grotowski P. L., Arms and Armour, 116

²⁰ Ibid, 117

Малата коскена икона со релјефната претстава на Св. Димитриј во оранс-став, облечен во свечена благородничка облека е врвен ексклузивитет од археолошките ископувања на Скопско Кале. Иконката се карактеризира со единствена и досега неповторлива декорација изведена на непопуларен медиум (коска од домашно животно). Според поставените две перфорации на иконата кои не се симетрично позиционирани, сметаме дека најверојатно иконата била сошивана кон органски материјал, односно на гардероба (во горниот граден кош можеби). Од нејзината ексклузивност, можеме со сигурност да констатираме дека оваа мала икона била дел од приватна сопственост на великодостоинственик, без да биде исклучен и црковниот висок клер, кој ја носел зашиена на својата гардероба. Нејзината датација се вграмува во периодот на XII – XIII век, во време на златното доба на средновековниот скопски град.

Icon Made of Bones Representing St. Demetrius in the Fortress of Kale in Skopje

SUMMARY

During the extensive archeological research in 2009 in the archeological site Kale in Skopje, in the central part of the Fortress was found an object with rectangular foundation. In the middle part of the Eastern wall of the building, a small indented niche can be seen from the interior. It seals a small apsis, where a small icon made of bones was discovered, an icon with a relief of a standing figure of St Demetrius, after whom the site got its working title – House of St Demetrius.

The icon was made of bones of a domestic animal. Its shape is rectangular with the following dimensions: height 4 cm, width 1.9 cm and thickness 0.4 cm. The front side with a deep protruding relief has a representation of a standing figure with the hands in a gesture of orant. The saint is dressed in solemn, formal attire, decorated on the borders of the sleeves and the lower parts of the gown. His shoes are ones of a nobleman. The face shows features of a young man with orderly and tied up curly hair, around which a halo is depicted. The hands are drawn in lines. In the upper left corner of the icon is written the insignia of St Demetrius in Greek alphabet: $\Theta\Delta\gamma\text{HT}\rho\text{HOS}$. The icon has two small perforations: the first is pierced in the upper right corner, whereas the second is on the lower central side, between the saint's legs. On the back part the icon is smoothed and without decorations.

The small bone icon with a relief depiction of St. Demetrius in a gesture of orant, dressed in formal attire of a nobleman is a high exclusivity from the archeological excavations on Kale of Skopje. The icon has a unique and original decoration performed on an unpopular medium (bone from a domestic animal). According to the two perforations on the icon which are not symmetrical, we believe that the icon was probably sewn on an organic material or on some attire (perhaps in the upper part of the chest). From its exclusivity, we may be sure to state that this small exclusive icon used to be private ownership of a nobleman, without excluding the possibility of that person being some high clergy, who wore it stitched on his attire. It dates from the period of 12th-13th century, during the Golden Age of the medieval city of Skopje.

Библиографија:

Bank A., Byzantine Art

- Bank A., *Byzantine Art in the Collection of Soviet Museums*, New York/Leningrad 1978

Vizantiski izvori I

- *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom I, Beograd 1955

Vikan G., Byzantine Pilgrimage Art,

- Vikan G., *Byzantine Pilgrimage Art*, Dumbarton Oaks, Washington, D.C. 1982

Grotowski P. L., Arms and Armour

- Grotowski P. L., *Arms and Armour of the Warrior Saints (Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843-1261))*, Boston 1996

Davidson R.G., Corinth

- Davidson R.G., *The Minor Objects*, vol XII, *Corinth*, Princeton, New Jersey, 1952

Ивановска Велкоска С., Средновековна

- Ивановска Велкоска С., *Средновековна християнска материјална култура од скопско*, (во печат).

Leksikon

- *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog hrišćanstva*, Zagreb 1990

Lemerl P., Istorija

- Lemerl P., *Istorija Vizantije*, Beograd 2000

Lowden J., Early Christian & Byzantine Art

- Lowden J., *Early Christian & Byzantine Art*, New York 1997

Marković M., O ikonografiji

- Marković M., O ikonografiji svetih ratnika u istočnokršćanskoj umetnosti i o predstavama ovih svetitelja u Dečanima, *Zidno slikarstvo manastira Dečana*, Dečani 1995

Wood D., Thessalonica's Patron

- "Thessalonica's Patron: Saint Demetrius or Emeterius?" *Harvard Theological Review* 93 (2000), 221-34